

ΕΘΝΙΚΟ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΚΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΘΗΝΩΝ
ΤΟΜΕΑΣ ΔΗΜΟΣΙΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ
ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ ΣΤΟ ΔΗΜΟΣΙΟ ΔΙΚΑΙΟ
ΕΡΓΑΣΙΑ ΣΤΟ ΜΑΘΗΜΑ «ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΙΚΟ ΔΙΚΑΙΟ»
ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ: ΑΝΔΡΕΑΣ ΔΗΜΗΤΡΟΠΟΥΛΟΣ

ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ:

ΑΓΓΕΛΙΚΗ ΚΛΟΥΚΟΥ
ΓΙΑΝΝΗΣ ΚΟΛΛΙΟΠΟΥΛΟΣ
ΜΑΡΙΑ ΚΟΤΣΙΝΟΝΟΥ

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ:

A. Η ίδρυση της Ευρωπαϊκής Ένωσης και η θέση της Γερμανίας στην πορεία προς την Ευρωπαϊκή Ολοκλήρωση.....	2
B. Το Συνταγματικό έρεισμα της πορείας της Γερμανίας προς την Ευρωπαϊκή ολοκλήρωση.....	4
B1. Το κύριο Συνταγματικό έρεισμα.....	5
B2. Τα επιμέρους Συνταγματικά ερείσματα.....	7
Γ. Σύγκριση του άρ. 23 του Θεμελιώδους Νόμου της Γερμανίας και του αρ. 28 του Ελληνικού Συντάγματος.....	8
Δ. Νομολογία του Συνταγματικού Δικαστηρίου της Γερμανίας.....	10
Ε. Συμπέρασμα.....	14

Α. Η ΙΔΡΥΣΗ ΤΗΣ ΕΥΡΩΠΑΙΚΗΣ ΕΝΩΣΗΣ ΚΑΙ Η ΘΕΣΗ ΤΗΣ ΓΕΡΜΑΝΙΑΣ ΣΤΗΝ ΠΟΡΕΙΑ ΠΡΟΣ ΤΗΝ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ ΟΛΟΚΛΗΡΩΣΗ

Η ιδέα της ενωμένης Ευρώπης έχει τις ρίζες της στα πρώτα μόλις χρόνια μετά το τέλος του Β΄ Παγκοσμίου πολέμου. Τα τεράστια οικονομικά και πολιτικά προβλήματα που άφησε πίσω του ο πόλεμος αυτός προσέφεραν τις κατάλληλες συνθήκες για μια ουσιαστική και οργανωμένη αλληλοπροσέγγιση των ευρωπαϊκών χωρών προκειμένου αφενός να ανοικοδομηθούν οι κατεστραμμένες εθνικές οικονομίες και να αποφευχθεί άλλη μια γαλλογερμανική σύγκρουση και αφετέρου για να αποκτήσει η Ευρώπη ισχύ στον κόσμο των δύο υπερδυνάμεων, της Αμερικής από τη μια και της αναπτυσσόμενης Σοβιετικής Ένωσης από την άλλη.

Την 9η Μαΐου 1950 ο τότε Γάλλος Υπουργός Εξωτερικών πρότεινε την ίδρυση μιας Ευρωπαϊκής Κοινότητας Άνθρακος και Χάλυβος (ΕΚΑΧ) μεταξύ Γαλλίας και Γερμανίας και όποιας άλλης ευρωπαϊκής χώρας ήταν πρόθυμη να συμμετάσχει. Τη γαλλική πρόταση αποδέχθηκαν η Γερμανία, η Ιταλία, η Ολλανδία, το Βέλγιο και το Λουξεμβούργο. Στην κίνηση αυτή συναντούμε για πρώτη φορά την ιδέα της Κοινότητας, υπό τη μορφή της τοποθέτησης των τομέων της οικονομίας υπό τον έλεγχο μιας υπερεθνικής αρχής, που επέτρεπε όχι απλώς την προσέγγιση, αλλά τη βαθμιαία ενοποίηση των τομέων αυτών. Πρέπει μάλιστα να σημειωθεί ότι ο όρος «Κοινότητα» υιοθετήθηκε κατόπιν προτάσεως του μόνιμου αντιπροσώπου της γερμανικής κυβέρνησης Carl Ophuls. Έτσι προέκυψε η σύναψη των συνθηκών για την ίδρυση της Ευρωπαϊκής Κοινότητας Άνθρακα και Χάλυβα (1951) και στη συνέχεια της Ευρωπαϊκής Οικονομικής Κοινότητας και της Ευρωπαϊκής Κοινότητας για την Ατομική Ενέργεια (1957). Οι συνθήκες αυτές τροποποιήθηκαν ή συμπληρώθηκαν κατά καιρούς, κυρίως με την προσχώρηση νέων κρατών-μελών, ώστε να ανταποκρίνονται στη βούληση των συμβαλλόμενων κρατών για στενότερη συνεργασία και στις απαιτήσεις της σύγχρονης εποχής.

Το επόμενο μεγάλο και αποφασιστικό βήμα έγινε το 1992 με τη Συνθήκη για την Ευρωπαϊκή Ένωση, τη λεγόμενη και Συνθήκη του Μάαστριχτ. Η Ευρωπαϊκή Ένωση ως θεσμός ενοποιεί τις προϋφιστάμενες Ευρωπαϊκές Κοινότητες, χωρίς να τις καταργεί. Ως τότε η γερμανική θεωρία αντιμετώπιζε την Κοινότητα ως οργανισμό ειδικών σκοπών, εφόσον δεν είχε την καθολική αρμοδιότητα της αρμοδιότητας (Kompetenz- Kompetenz). Με το νέο αυτό θεσμό, όμως, επιχειρείται και ένα βήμα

παραπέρα : η εναρμόνιση, ο συντονισμός και η συνεννόηση σε ολόενα και ευρύτερο φάσμα δραστηριοτήτων. Ο νέος θεσμός καλύπτει ήδη όλους τους τομείς άσκησης της δημόσιας εξουσίας, με εξαίρεση τα πεδία της δημόσιας τάξης, της εσωτερικής ασφάλειας και της δομής του κράτους. Με τη Συνθήκη λοιπόν για την Ευρωπαϊκή Ένωση (Μάαστριχτ) άρχισε να συντελείται μια νέα πολιτική διεργασία που προσέδωσε βαθμιδόν στη νεοσυσταθείσα Ευρωπαϊκή Ένωση μια νέα πολιτική ταυτότητα. Η αναγωγή της αρχής της δημοκρατίας και του κράτους δικαίου, καθώς και της προστασίας των ανθρωπίνων δικαιωμάτων σε θεμελιώδεις συνιστώσες της Ένωσης οδήγησαν στη δημιουργία ενός νέου ιστορικού προτύπου πολιτικής οργάνωσης, που προσιδιάζει στις πολιτικές δομές της πολιτείας. Υπό αυτές τις πολιτικοοικονομικές συνθήκες, που σε εξαιρετικό βαθμό προώθησε και η νομισματική Ένωση 12 κρατών-μελών με τη χρησιμοποίηση κοινού νομίσματος από την 1.1.2002, παρουσιάσθηκε ως αναγκαία η συνταγματοποίηση της Ένωσης, δηλαδή η θέσπιση ενός κειμένου Συντάγματος που θα αντικαταστήσει τις Συνθήκες, θα οργανώσει και θα εγγυηθεί τη λειτουργία της Ένωσης ως κυρίαρχου κράτους. Πρωτεργάτης της πρωτοβουλίας για ουσιαστική ευρωπαϊκή ενοποίηση από τη γένεση και σε όλα τα στάδιά της αποτέλεσε, όπως αναφέρθηκε, και αποτελεί η Γερμανία, γεγονός που μάλλον ανάγεται στην ιστορική της πορεία. Στη Γερμανία μετά το Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο αναπτύχθηκε ένας δημοκρατικός νομικός πολιτισμός υψηλού επιπέδου και ένα δημοκρατικό ήθος που πρέπει να ερμηνευθεί και ως καταδίκη του παρελθόντος, γιατί η έννοια του κράτους στη Γερμανία επιβαρύνεται από το πρόσφατο παρελθόν του. Ο Γερμανός υποστηρίζει την πατρίδα του, αλλά η έννοια του κράτους τον ανάγει στο παρελθόν αυτού του κράτους. Η χαλάρωση αυτή της ιδεολογικής τους σχέσης με το κράτος εξηγεί ίσως σε μεγάλο βαθμό την ετοιμότητα των Γερμανών να προσχωρήσουν στην ενοποιημένη Ευρώπη, αλλά και στο ευρωπαϊκό ομοσπονδιακό μοντέλο που τελευταία βρίσκεται υπό εξέταση . Υπό αυτή την έννοια πολλοί χαρακτηρίζουν τους Γερμανούς ως τους «πιο Ευρωπαίους», δεδομένης της ετοιμότητας τους να προσχωρήσουν σε ένα ομοσπονδιακό μοντέλο όμοιο ή διαφορετικό από αυτό που οι ίδιοι εφαρμόζουν στη χώρα τους. Η στάση τους αυτή κατέστη φανερή τόσο κατά την ίδρυση της ΕΟΚ και της ΕΕ, όσο και πρόσφατα κατά την υιοθέτηση από τα κράτη-μέλη του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων, που θεωρήθηκε από πολλούς ευρωπαίους αναλυτές ως προπομπός του Ευρωπαϊκού Συντάγματος. Σημειωτέον, ότι ομοσπονδιακό χαρακτήρα ή πάντως ομοσπονδιακά στοιχεία απέδωσαν στην Κοινότητα προπάντων γερμανοί νομικοί στα πρώτα χρόνια μετά τη σύναψη των ιδρυτικών συνθηκών (C.Ophuls, E.J.Wohlfahrth. H.Schlochauer, G.Schwarzenberger). Πρόσφατα μάλιστα, η ομιλία του Γερμανού Υπ. Εξωτερικών Γιόσκα Φίσερ στις 12 Μαΐου 2000 σε πανεπιστήμιο του Βερολίνου αποτέλεσε εισήγηση της συζήτησης για την ανάγκη εκπόνησης ενός Ευρωπαϊκού Συντάγματος και τη δημιουργία τελικά μιας Ευρωπαϊκής Ομοσπονδίας. Η παραχώρηση κυριαρχικών αρμοδιοτήτων από το κάθε Κράτος σε μια άλλη «υπερεθνική» οντότητα, με τις Συνθήκες για τις Ευρωπαϊκές Κοινότητες και με την Συνθήκη για την Ευρωπαϊκή Ένωση, δημιούργησε εύλογα έντονους προβληματισμούς στο εσωτερικό των κρατών-μελών σχετικά με την αναγκαιότητα αυτών των παραχωρήσεων, αλλά κυρίως σχετικά με τη συμβατότητα τους με τις διατάξεις των συνταγματικών κειμένων κάθε κράτους. Για το λόγο αυτό σε πολλές περιπτώσεις κρίθηκε επιβεβλημένη η προηγούμενη αναθεώρηση του Συντάγματος, ώστε να προχωρήσει το κράτος στην επόμενη φάση της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης. Το ερώτημα βέβαια που τίθεται είναι πότε και σε ποιό βαθμό υπάρχει ανάγκη αναδρομής στο Σύνταγμα και συνεπώς ανάγκη «συνταγματικής νομιμοποίησης» κάθε βήματος προς την ευρωπαϊκή ολοκλήρωση. Η ορθότερη απάντηση είναι (ανάλογα

πάντα με τις διατάξεις κάθε Συντάγματος) ότι σε περίπτωση που το Σύνταγμα απαιτεί ιδιαίτερη διαδικασία για τη εκχώρηση κυριαρχικών δικαιωμάτων, αυτή πρέπει να τηρείται σε κάθε περίπτωση που η επιχειρούμενη μεταβολή δεν καλύπτεται από τους στόχους και την ορατή προοπτική μιας ήδη θεσπισμένης συνθήκης.

B. ΤΟ ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΙΚΟ ΕΡΕΙΣΜΑ ΤΗΣ ΠΟΡΕΙΑΣ ΤΗΣ ΓΕΡΜΑΝΙΑΣ ΠΡΟΣ ΤΗΝ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ ΟΛΟΚΛΗΡΩΣΗ

Η συνταγματική νομιμοποίηση της πορείας της Γερμανίας προς την Ευρωπαϊκή ολοκλήρωση δεν προκάλεσε έντονες αμφισβητήσεις, αφενός διότι θεμελιώθηκε στο προϋπάρχον άρθρο 24 του Θεμελιώδους Νόμου της Βόννης (του Συντάγματος δηλαδή της Ομοσπονδιακής Δημοκρατίας της Γερμανίας), και αφετέρου διότι πριν κυρώσει η Γερμανία τη Συνθήκη για την Ευρωπαϊκή Ένωση (Συνθήκη του Μάαστριχτ), προέβη σε αναθεώρηση πολλών συνταγματικών διατάξεων προκειμένου να θεσπίσει επαρκή συνταγματικά ερείσματα για το αποφασιστικότερο βήμα προς την Ευρωπαϊκή ολοκλήρωση.

B1. ΤΟ ΚΥΡΙΟ ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΙΚΟ ΕΡΕΙΣΜΑ

I. Συγκεκριμένα, ο Θεμελιώδης Νόμος της Βόννης, το Σύνταγμα της Ομοσπονδιακής Δημοκρατίας της Γερμανίας που τέθηκε σε ισχύ το 1949, προέβλεπε ήδη στο άρθρο 24 παρ.1 ότι «η Ομοσπονδία δύναται να εκχωρεί με νόμο κυριαρχικά δικαιώματα σε διακρατικούς οργανισμούς». Σ' αυτή τη διάταξη στηρίχθηκαν τα πρώτα βήματα της Γερμανίας προς την ευρωπαϊκή ολοκλήρωση, δηλαδή η κύρωση των ιδρυτικών ευρωπαϊκών συνθηκών καθώς και των τροποποιητικών τους, μέχρι τη Συνθήκη του Μάαστριχτ. Η μη αναφορά σε ειδική πλειοψηφία οδηγεί στο συμπέρασμα πως για την κύρωση αρκεί η απλή πλειοψηφία των ψηφισάντων, όπως για τους απλούς νόμους (άρ.42 παρ.2 Θ.Ν.). Η κύρωση έγινε πράγματι με απλό νόμο. Στη θεωρία πάντως γίνεται δεκτό, ότι ο νόμος αυτός ψηφίστηκε μεν σωστά ως απλός νόμος, αφού το επέτρεπε η συνταγματική διάταξη του άρ. 24 παρ.1, αλλά έχει τυπική ισχύ ίση προς το σύνταγμα και επομένως μπορεί να τροποποιηθεί μόνο με τη διαδικασία αναθεώρησης του συντάγματος.

II. Ωστόσο με την συνθήκη του Μάαστριχτ συντελέστηκε ένα μεγάλο και τολμηρό βήμα προς την Ευρωπαϊκή Ενοποίηση που επηρέασε, όπως είπαμε, τομείς της δημόσιας κρατικής εξουσίας που συνδέονται άμεσα με την άσκηση της κρατικής κυριαρχίας και επιβολής. Αυτή η εξέλιξη δημιούργησε την ανάγκη στον Γερμανό συντακτικό νομοθέτη να προχωρήσει σε ευρεία αναθεώρηση (αναθεώρηση του Ιουνίου 1992), πριν την κύρωση της συνθήκης του Μάαστριχτ, παρόλο που η κύρωση της μπορούσε να γίνει χωρίς συνταγματικά προβλήματα με θεμέλιο τη διάταξη του άρ.24 παρ.1. Με την αναθεώρηση λοιπόν, περιλήφθηκε στο Θεμελιώδη Νόμο το νέο άρθρο 23 με τον τίτλο «Ευρωπαϊκή Ένωση», με το οποίο αναγνωρίστηκε ρητά η ιδιαιτερότητα της κοινοτικής έννομης τάξης. Το άρθρο αυτό αποτελεί το συνταγματικό θεμέλιο της πορείας της Γερμανίας προς την ευρωπαϊκή ολοκλήρωση και της διαδικασίας εκχώρησης κυριαρχικών δικαιωμάτων της στα πλαίσια της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης αρχής γενομένης από τη Συνθήκη για την Ευρωπαϊκή Ένωση και για όλα τα επόμενα και μελλοντικά βήματα.

Οι ουσιαστικές προϋποθέσεις για την εκχώρηση κυριαρχικών δικαιωμάτων ορίζονται στην παράγραφο 1 εδ.1 του άρ. 23 Θ.Ν. Σύμφωνα με τις διατάξεις αυτής της παραγράφου η Ευρωπαϊκή Ένωση πρέπει να «δεσμεύεται από τις αρχές της

δημοκρατίας, του κράτους δικαίου, του κοινωνικού και ομοσπονδιακού κράτους όπως και από την αρχή της επικουρικότητας και εγγυάται προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων [του ανθρώπου] ουσιαστικά ανάλογη προς αυτή του Θεμελιώδους Νόμου». Το γερμανικό Σύνταγμα λοιπόν, θέτει ως προϋπόθεση για την εξακολούθηση της ευρωπαϊκής πορείας της Γερμανίας την διασφάλιση και εντός της Ευρωπαϊκής Ένωσης ορισμένων θεμελιωδών γνωρισμάτων του.

Περαιτέρω στο εδάφιο 3 της ίδιας παραγράφου ορίζεται η διαδικασία που πρέπει να ακολουθηθεί για την εκχώρηση κυριαρχικών δικαιωμάτων ενόψει της Ευρωπαϊκής Ενοποίησης, η οποία είναι η ίδια με αυτή που ακολουθείται σε περίπτωση αναθεώρησης. Συγκεκριμένα η συνταγματική διάταξη ορίζει ότι «για τη θεμελίωση της Ευρωπαϊκής ένωσης όπως και για τις τροποποιήσεις του συμβατικού θεμελίου της και αναλόγων ρυθμίσεων, με τις οποίες τροποποιείται ή συμπληρώνεται κατά το περιεχόμενο του αυτός ο Θεμελιώδης Νόμος ή καθίστανται δυνατές τέτοιες τροποποιήσεις ή συμπληρώσεις, ισχύει το άρθρο 79 παρ. 2 και 3». Με το άρθρο 79 παρ. 2 και 3 στο οποίο παραπέμπει η ανωτέρω διάταξη τίθενται διαδικαστικές και ουσιαστικές προϋποθέσεις προκειμένου να υπάρξει εγκριτική απόφαση. Διαδικαστική προϋπόθεση είναι η συγκέντρωση πλειοψηφίας των δύο τρίτων των μελών της Ομοσπονδιακής Βουλής και συγκατάθεση του Ομοσπονδιακού Συμβουλίου με την ίδια πλειοψηφία. Ωστόσο, τίθεται ως ουσιαστική προϋπόθεση η Συνθήκη που φέρεται προς έγκριση να μη θίγει τις αρχές του ομοσπονδιακού κράτους, της συμμετοχής των Χωρών (ομόσπονδων κρατιδίων) στη νομοθεσία ή την ανθρώπινη αξιοπρέπεια, την αναγνώριση και τη δεσμευτικότητα των θεμελιωδών δικαιωμάτων (άρ.1 Θ.Ν.) και τις αρχές του δημοκρατικού, κοινωνικού ομοσπονδιακού κράτους, της λαϊκής κυριαρχίας και της διακρίσεως των εξουσιών, του κράτους δικαίου και το δικαίωμα σε αντίσταση (άρ.20 Θ.Ν.). Μ' αυτό τον τρόπο αποδίδεται μεγαλύτερη βαρύτητα και σημασία στις αλλαγές που επέρχονται ως αποτέλεσμα της διαδικασίας της Ευρωπαϊκής Ενοποίησης.

Επιπλέον δε, με την αναθεώρηση ενισχύεται ο έλεγχος της νομοθετικής εξουσίας στην Κυβέρνηση όσον αφορά τα ζητήματα που αφορούν την Ευρωπαϊκή Ένωση. Έτσι ορίζεται ρητώς ότι η νομοθετική εξουσία, τόσο η Ομοσπονδιακή Βουλή όσο και το Ομοσπονδιακό Συμβούλιο, «συμπράττουν ...στις υποθέσεις της Ευρωπαϊκής Ένωσης» και για το λόγο αυτό «η Ομοσπονδιακή Κυβέρνηση οφείλει να ενημερώνει» τα άλλα δύο όργανα «πλήρως και το νωρίτερο δυνατό» (άρ.23 παρ.2 Θ.Ν.). Περαιτέρω προβλέπεται ότι «η Ομοσπονδιακή Κυβέρνηση πριν συμπράξει στις κανονιστικές πράξεις της Ευρωπαϊκής Ένωσης, δίνει στην Ομοσπονδιακή Βουλή την ευκαιρία να εκφέρει γνώμη» την οποία, αν εκφραστεί, οφείλει να λαμβάνει υπόψη κατά τις διαπραγματεύσεις (άρ.23 παρ.3 Θ.Ν.).

B2. ΤΑ ΕΠΙΜΕΡΟΥΣ ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΙΚΑ ΕΡΕΙΣΜΑΤΑ

Με την αναθεώρηση όμως ρυθμίστηκαν ρητά και δύο από τα ειδικότερα νέα βήματα προς την Ευρωπαϊκή Ολοκλήρωση που συνεπαγόταν η Συνθήκη του Μάαστριχτ:

I. Ειδικότερα, θεσπίστηκε ειδική πρόβλεψη στο άρθρο 28 παρ.1 Θ.Ν. σύμφωνα με την οποία: «Στις εκλογές στις επαρχίες και τους δήμους έχουν το δικαίωμα του εκλέγειν και του εκλέγεσθαι κατά το δίκαιο της Ευρωπαϊκής Κοινότητας επίσης πρόσωπα που έχουν την ιθαγένεια ενός Κράτους- Μέλους της Ευρωπαϊκής Κοινότητας». Αυτή η διάταξη αποτελεί επιμέρους εναρμόνιση συνταγματικής περιωπής με τη θέσπιση της Ευρωπαϊκής ιθαγένειας και με το συνυφασμένο με αυτή δικαίωμα του εκλέγειν και εκλέγεσθαι τόσο στις εκλογές του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου όσο και στις δημοτικές και κοινοτικές εκλογές του Κράτους – Μέλους κατοικίας του πολίτη της Ένωσης.

(άρθρο 19 ΣυνθΕΚ, πρώην άρθρο 8B).

Π. Σε σχέση δε με την οικονομική και νομισματική Ένωση συμπληρώθηκε επίσης το άρθρο που αναφέρεται στην Ομοσπονδιακή Τράπεζα (άρ. 88) το οποίο πλέον προβλέπει ότι «Στο πλαίσιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης τα καθήκοντα και οι αρμοδιότητες της γερμανικής Ομοσπονδιακής Τράπεζας (νομισματική πολιτική, έκδοση νομίσματος) δύνανται να εκχωρούνται στην Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα». Τίθεται όμως εδώ μια προϋπόθεση (με τη μορφή εννοιολογικού προσδιορισμού), η εκχώρηση γίνεται στην Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα η οποία όμως (πρέπει) να είναι ανεξάρτητη και υποχρεωμένη να διασφαλίζει τον υπέρτερο σκοπό της σταθερότητας των τιμών.

Γ. ΣΥΓΚΡΙΣΗ ΤΟΥ ΑΡΘΡΟΥ 23 ΤΟΥ ΘΕΜΕΛΙΩΔΟΥΣ ΝΟΜΟΥ ΤΗΣ ΓΕΡΜΑΝΙΑΣ ΜΕ ΤΟ ΑΡΘΡΟ 28 ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΟΣ

Η αντίστοιχη προς το άρ. 23 του Θεμελιώδους Νόμου διάταξη του ελληνικού Συντάγματος είναι αυτή του αρ. 28 και η ερμηνευτική δήλωσή του, τα οποία έχουν επί λέξει ως εξής:

«1. Οι γενικά παραδεδεγμένοι κανόνες του διεθνούς δικαίου καθώς και οι διεθνείς συμβάσεις από την επικύρωσή τους με νόμο και τη θέση τους σε ισχύ σύμφωνα με τους όρους της καθεμίας αποτελούν αναπόσπαστο μέρος του εσωτερικού δικαίου και υπερισχύουν από κάθε άλλη διάταξη νόμου. Η εφαρμογή των κανόνων του διεθνούς δικαίου και των διεθνών συμβάσεων στους αλλοδαπούς τελεί πάντοτε υπό τον όρο της αμοιβαιότητας.

2. Για να εξυπηρετηθεί σπουδαίο εθνικό συμφέρον και να προαχθεί η συνεργασία με άλλα κράτη, μπορεί να αναγνωριστούν, με συνθήκη ή συμφωνία, σε όργανα διεθνών οργανισμών αρμοδιότητες που προβλέπονται από το Σύνταγμα. Για την ψήφιση νόμου που επικυρώνει του αυτή τη συνθήκη ή συμφωνία απαιτείται πλειοψηφία των τριών πέμπτων του όλου αριθμού των βουλευτών.

3. Η Ελλάδα προβαίνει ελεύθερα, με νόμο που ψηφίζεται από την απόλυτη πλειοψηφία του όλου αριθμού των βουλευτών, σε περιορισμούς ως προς την άσκηση της εθνικής κυριαρχίας της, εφόσον αυτό υπαγορεύεται από σπουδαίο εθνικό συμφέρον, δεν θίγει τα δικαιώματα του ανθρώπου και τις βάσεις του δημοκρατικού πολιτεύματος και γίνεται με βάση τις αρχές της ισότητας και με τον όρο της αμοιβαιότητας.

Ερμηνευτική δήλωση:(προστέθηκε με την αναθεώρηση του 2001)

Το άρθρο 28 αποτελεί θεμέλιο για τη συμμετοχή της Χώρας στις διαδικασίες της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης.»

Το άρθρο αυτό τέθηκε ευθύς εξαρχής και έγινε αποδεκτό ως επαρκές και πρόσφορο συνταγματικό θεμέλιο της προσχώρησης της χώρας στην ΕΟΚ. Με το ίδιο κείμενο πορεύθηκε η χώρα για πάνω από είκοσι έτη χωρίς να δημιουργούνται συνταγματικά προβλήματα στις εκάστοτε διαδικασίες προσαρμογής της στα νέα ευρωπαϊκά δεδομένα. Υπό τις συνθήκες που διαμορφώθηκαν, όμως, τα τελευταία χρόνια και βάσει των οποίων πολλοί μιλούν για έναν ευρωπαϊκό συνταγματικό χώρο, ο Έλληνας αναθεωρητικός νομοθέτης έκρινε σκόπιμο να προσθέσει το 2001 μια ερμηνευτική δήλωση που καθιστά και ρητά πλέον το αρ. 28 συνταγματικό θεμέλιο της συμμετοχής της χώρας στην ευρωπαϊκή ολοκλήρωση, δηλαδή στις διαδικασίες, τις νομικές πράξεις και τους θεσμούς που συνθέτουν την ενοποιητική αυτή διαδικασία. Για πρώτη φορά αναγορεύεται σε ρυθμιστικό αντικείμενο του αρ. 28, αλλά και σε συνταγματικό σκοπό η προοπτική της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης της χώρας. Η ιστορική εξήγηση της ρύθμισης ανάγεται στην ένταξη της χώρας στην οικονομική και

νομισματική Ένωση και τη ζώνη του Ευρώ, για αυτό άλλωστε προστέθηκε και αντίστοιχη ρύθμιση στο άρ.80. Με την προσθήκη της ερμηνευτικής δήλωσης το ελληνικό σύνταγμα διατηρεί και επαυξάνει την κανονιστική του επάρκεια, αλλά και (κυρίως) την ευελιξία που αποδείχθηκε ότι διέθετε από την αρχή σε σχέση με το φαινόμενο της όλο και διευρυνόμενης ευρωπαϊκής ενοποίησης. Ορισμένοι συγγραφείς θεωρούν ότι, το άρ.28 εισάγει μια παράλληλη προς το αρ. 110 αναθεωρητική διαδικασία, καθώς ότι κάθε προτεινόμενη ευρωπαϊκή νομοθετική ή συνταγματική ρύθμιση ή παραχώρηση αρμοδιότητας είναι δυνατόν να ερείδεται σε αυτό. Υποστηρίζεται όμως και η αντίθετη άποψη, ότι δηλαδή το αρ. 28 παρ. 2 και 3 δεν εισάγει συντρέχουσα προς το 110 διαδικασία αναθεώρησης δηλαδή διαδικασία ρητής τροποποίησης αντικατάστασης, αυθεντικής ερμηνείας, κατάργησης ή προσθήκης συνταγματικών διατάξεων. Εν τούτοις, η ανάθεση αρμοδιοτήτων ή (και) οι περιορισμοί της εθνικής κυριαρχίας μπορεί να αλλοιώνουν πολλές συνταγματικές διατάξεις. Οι αλλαγές αυτές που συντελούνται δεν θεμελιώνονται παρά στην πολιτική βούληση.

Ανεξαρτήτως, όμως, από την προσέγγιση που θα ακολουθηθεί ως προς τις διατάξεις των παρ.1, 2 και 3 του άρ.28, είναι πρόδηλο ότι από αυτές πηγάζει η υπεροχή του κοινοτικού έναντι του εσωτερικού δικαίου, γεγονός που αναγνωρίζει και η γερμανική θεωρία βάσει του αρ.23 Θ.Ν. Μπορεί ο έλληνας συντακτικός νομοθέτης να μην έκρινε απαραίτητη την αναθεώρηση του άρ.28 ενόψει της Συνθήκης του Μάαστριχτ , παρ'όλαυτά και τα δύο άρθρα εμφανίζονται ανοικτά στην προοπτική της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης εφόσον όμως, τηρηθούν θεμελιώδεις συνταγματικές αρχές και η απόφαση ληφθεί με ειδική πλειοψηφία. Καταλήγουμε, επομένως, σε μια πολιτική εκτίμηση του επιτρεπτού και ανεκτού των περιορισμών, γιατί τις περισσότερες φορές χρειάζεται να γίνει στάθμιση μεταξύ του περιορισμού της εθνικής κυριαρχίας (που όντως συντελείται υπέρμετρα) και των πολύπλευρων πλεονεκτημάτων που αυτή συνεπάγεται για την πολιτική, οικονομική και κοινωνική ανάπτυξη του κράτους. (παράδειγμα της ΟΝΕ). Ενόψει της συχνής αυτής πραγματικότητας το κριτικό προς τη διαδικασία της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης Γερμανικό Ομοσπονδιακό Δικαστήριο εκτίμησε τελικά ότι συνολικά η Συνθήκη του Μάαστριχτ επιτρέπει στο γερμανικό Ομοσπονδιακό Κοινοβούλιο να διατηρήσει αρμοδιότητες με ουσιώδες πολιτικό βάρος, κατά τρόπο ώστε να μη θίγεται η δημοκρατική αρχή. Μπορεί, συνεπώς, το ελληνικό κείμενο να παρουσιάζει μεγαλύτερη γενικότητα στη διατύπωση απ' ότι το αντίστοιχο γερμανικό, και τα δύο όμως άρθρα εμφανίζουν ομοιότητα τόσο ως προς το σκοπό της παραχώρησης αρμοδιοτήτων, που αναλύεται σαφώς, ως και προς το όριο της παραχώρησης αυτής που συνδέεται μάλιστα με τη διάταξη που απαγορεύει την αναθεώρηση των θεμελιωδών ρυθμίσεων. Και τα δύο κείμενα αναγνωρίζοντας ρητά την ένταξη της χώρας στην Ευρωπαϊκή Ένωση αποδέχονται όσες συνέπειες έχει η συμμετοχή αυτή για την εθνική έννομη τάξη. Η ερμηνευτική δήλωση του αρ.28, αλλά και η διατύπωση της διάταξης του γερμανικού αρ. 23 θα μπορούσαμε να πούμε ότι χρησιμεύουν ως ερμηνευτικό κριτήριο για τις υπόλοιπες συνταγματικές διατάξεις συμβάλλοντας στην εξομάλυνση λανθανόντων ανταγωνισμών μεταξύ του κοινοτικού δικαίου και των εθνικών συνταγμάτων. Για το λόγο αυτό πολλοί θεωρητικοί συνδέουν τη διαδικασία της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης με μια νέα ερμηνεία των συνταγμάτων των κρατών-μελών.

Δ. ΝΟΜΟΛΟΓΙΑ ΤΟΥ ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΙΚΟΥ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟΥ ΤΗΣ ΓΕΡΜΑΝΙΑΣ

Στενή σχέση με την ευρωπαϊκή πορεία και της Γερμανίας έχει η ιεράρχηση του Ευρωπαϊκού δικαίου στη δικαιοσύνη της χώρας και η επίλυση τυχόν συγκρούσεων

που δημιουργούνται με συνταγματικές διατάξεις ή διατάξεις νόμων του κράτους. Ενώ λοιπόν, είναι γενικά αποδεκτή στη Γερμανική νομολογία η άρχη της υπεροχής του Ευρωπαϊκού κανόνα δικαίου έναντι του εθνικού νόμου, αμφιβολίες γεννώνται όσον αφορά την υπεροχή του ευρωπαϊκού κοινοτικού δικαίου και έναντι του συντάγματος. Το Ομοσπονδιακό Συνταγματικό Δικαστήριο δεν δέχεται την απόλυτη υπεροχή του ευρωπαϊκού δικαίου στην έννομη τάξη της Γερμανίας, αλλά επιφυλάσσει στον εαυτό του το δικαίωμα να ελέγχει την παρέκλιση του από ορισμένες θεμελιώδεις αρχές που διασφαλίζονται από το Θεμελιώδη Νόμο. Η διασφάλιση των αρχών αυτών πρέπει να επιτυγχάνεται και υπό το ευρωπαϊκό δίκαιο. Με την έννοια αυτή τίθεται το αίτημα της λεγόμενης “διαρθρωτικής συστοιχίας” (strukturell Kongruenz) μεταξύ κοινοτικής και εθνικής έννομης τάξης.

Το Ομοσπονδιακό Συνταγματικό Δικαστήριο με απόφαση της 18.10.1967 και με το σκεπτικό ότι τα όργανα των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων ασκούν κυριαρχικά δικαιώματα από τα οποία έχουν παραιτηθεί τα κράτη-μέλη και ότι οι πράξεις των κοινοτικών οργάνων δεν αποτελούν πράξεις της γερμανικής δημόσιας εξουσίας, αλλά πράξεις μιας ιδιαίτερης “υπερεθνικής δημόσιας εξουσίας”, ανεξάρτητης και διαφορετικής από αυτή, απέρριψε σχετική συνταγματική προσφυγή κατά Κανονισμών του Συμβουλίου και της Επιτροπής, αναγνωρίζοντας ουσιαστικά, την υπεροχή του κοινοτικού δικαίου αφού η αδυναμία ελέγχου του κοινοτικού κανόνα δικαίου με βάση τους εθνικούς κανόνες είναι αποτέλεσμα αποδοχής της ισχύος του πρώτου ανεξάρτητα από τις διατάξεις του δεύτερου.

Σε νεότερη απόφαση του το ίδιο δικαστήριο προχωράει ακόμα παραπέρα αναπτύσσοντας αυτή τη φορά τη θετική όψη εφαρμογής της διάταξης του άρ.24 παρ.1, διακηρύσσοντας ρητά ότι: «Η μεταβίβαση κυριαρχικών δικαιωμάτων στα όργανα της Ευρωπαϊκής Κοινότητας έχει ως λογικό επακόλουθο την υποχρέωση των δημοσίων αρχών των κρατών-μελών, που αποτελούσαν τους αρχικούς φορείς αυτών των δικαιωμάτων, να σέβονται και να εφαρμόζουν τις πράξεις τις οποίες εκδίδουν τα όργανα της Κοινότητας κατά την άσκηση της παραχωρημένης σε αυτά αρμοδιότητας». Το δικαστήριο με την απόφαση αυτή δέχεται ότι η υπεροχή του ευρωπαϊκού δικαίου, εκτός από την παραχώρηση από τα κράτη-μέλη κυριαρχικών δικαιωμάτων και εξουσιών στην Κοινότητα, στηρίζεται και στη λογική δομή της κοινής αγοράς και στην αυτοτέλεια του δικαίου της.

Επειδή όμως, η υπεροχή του ευρωπαϊκού δικαίου δεν προβλέπεται ρητά στο Θεμελιώδη Νόμο, αλλά συνάγεται νομολογιακά, η ίδια η νομολογία περιορίζει την εφαρμογή της μόνο έναντι του απλού νόμου. Αυτό ισχύει κυρίως για νομοθετικές πράξεις της Κοινότητας οι οποίες μέσω ερμηνείας και εξελίξεως του δικαίου των συνθηκών θα μπορούσαν να προσβάλουν βασικές δομές του Θεμελιώδους Νόμου. Η αρχή της υπεροχής δε μπορεί επομένως να εφαρμοστεί έναντι των συνταγματικών διατάξεων, τουλάχιστον αυτών που αφορούν τη “βασική δομή” του Θεμελιώδους Νόμου και την προστασία των θεμελιωδών ατομικών δικαιωμάτων, οι οποίοι είναι δυνατόν να αποτελέσουν, κατά τη νομολογία, τη βάση ελέγχου κοινοτικών κανόνων δικαίου, ελλείψει συνταγματικής αναθεωρήσεως για να αποφευχθεί μια “συνταγματική τροποποίηση κάτω από την επίδραση της κοινότητας”.

Συγκεκριμένα με την απόφαση της 29.05.1974 το Ομοσπονδιακό Συνταγματικό Δικαστήριο έκρινε ότι ενόψει του τότε βαθμού ενοποιήσεως το επίπεδο προστασίας των ατομικών δικαιωμάτων στην Κοινότητα δεν ήταν τόσο υψηλό ώστε να παρέχει ασφάλεια δικαίου και προστασία ουσιαστικά ανάλογη με αυτή του Θεμελιώδους Νόμου, ώστε να μη γίνεται υπέρβαση του όρου που έθετε το άρ.24 παρ.1 για την εφαρμογή του παραγώγου κοινοτικού δικαίου εντός του κυριαρχικού χώρου της Γερμανίας. Η ανυπαρξία στους κόλπους της Κοινότητας ενός Κοινοβουλίου με

άμεση, δημοκρατική νομιμοποίηση από γενικές εκλογές, το οποίο να έχει νομοθετικές αρμοδιότητες καθώς και η έλλειψη ενός κωδικοποιημένου καταλόγου ατομικών δικαιωμάτων δημιουργούν ανασφάλεια δικαίου. Για όσο χρόνο (solange) λοιπόν διαρκεί αυτό το κενό το γερμανικό Συνταγματικό Δικαστήριο κατέλειπε στην κρίση του Γερμανού δικαστή το ζήτημα της προστασίας από την κοινοτική νομοθεσία των ατομικών δικαιωμάτων κατά τρόπο ανάλογο προς εκείνο του Θεμελιώδους Νόμου. Κατά την ίδια απόφαση: “ Το κοινοτικό δίκαιο δεν τίθεται σε αμφισβήτηση όταν, κατ’ εξαίρεση, δεν υπερισχύει έναντι ορισμένων διατάξεων του συντάγματος”. Η απόφαση αυτή υπέστη ισχυρή κριτική (πάρθηκε άλλωστε με ισχυρή μειοψηφία 5 προς 3) για την εθνοκεντρική προοπτική της, είχε όμως ως θετική συνέπεια να τονιστεί η σημασία των ατομικών δικαιωμάτων στο πλαίσιο της Κοινότητας και να κινητοποιηθεί τόσο η θεωρία όσο και η νομολογία του ΔΕΚ ως προς αυτά.

Το ομοσπονδιακό Συνταγματικό Δικαστήριο με νέα απόφαση στις 22.10.1986 ανατρέποντας την προηγούμενη νομολογία του δέχτηκε ότι: “ Το ΔΕΚ είναι νόμιμος δικαστής κατά το άρ.101 παρ.1 εδ.2 του Θ.Ν”. και ότι στο χρονικό διάστημα που μεσολάβησε από την προηγούμενη απόφαση “αυξήθηκε στον κυριαρχικό χώρο των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων ο βαθμός προστασίας των ατομικών δικαιωμάτων ο οποίος κατά την έννοια, το περιεχόμενο και τις συνέπειες ανταποκρίνεται κατά τα ουσιαστικά μέρη στο επίπεδο προστασίας των ατομικών δικαιωμάτων του Θεμελιώδους Νόμου” και κατά συνέπεια: “Όσο χρόνο οι Ευρωπαϊκές Κοινότητες και κυρίως η νομολογία του ΔΕΚ παρέχουν μια αποτελεσματική προστασία των ατομικών δικαιωμάτων ... που ισοδυναμεί ουσιαστικά με την καθοριζόμενη από τον Θεμελιώδη Νόμο ως απαραβίαστη προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων... δε θα ασκήσει το Ομοσπονδιακό Συνταγματικό Δικαστήριο το δικαιοδοτικό το έργο αναφορικά με την εφαρμογή του παράγωγου κοινοτικού δικαίου, που λάνθάνεται ως νομική βάση για τη συμπεριφορά γερμανικών δικαστηρίων ή αρχών... και συνεπώς δε θα ελέγχει το δίκαιο αυτό με μέτρο τα ατομικά δικαιώματα του Θ.Ν.”.

Έτσι το Συνταγματικό Δικαστήριο αφού αναγνώρισε στο ΔΕΚ το χαρακτήρα δικαστηρίου με όλες τις εγγυήσεις του κράτους δικαίου και το χαρακτήρισε νόμιμο δικαστή προχώρησε και αντιμετώπισε τη σχετική νομολογία του σαν το μόνο τρόπο θεμελίωσης και κατοχύρωσης των ατομικών δικαιωμάτων σε κοινοτικό επίπεδο. Ενώ όμως το γερμανικό Συνταγματικό Δικαστήριο εγκατέλειψε τους περιορισμούς τους οποίους έθετε στην αρχή της υπεροχής του κοινοτικού δικαίου σε σχέση με την προάσπιση των ατομικών δικαιωμάτων, εισήγαγε νέους σε σχέση με άλλες πτυχές της συνταγματικής νομιμότητας, εκμεταλλευόμενο την νομολογιακή ερμηνεία περί ομοσπονδιακής πίστης που έδωσε το ΔΕΚ στο άρ.5 ΣυνθΕΚ προσδιορίζοντας ότι αυτό συνιστά “έκφραση ενός γενικότερου κανόνα που επιβάλλει στα κράτη- μέλη και στα κοινοτικά όργανα αμοιβαίες υποχρεώσεις συνεργασίας και καλόπιστης συνδρομής”. Πριν από τη νομολογία αυτή η ομοσπονδιακή πίστη αφορούσε μόνο τα κράτη μέλη προς την Κοινότητα και όχι το αντίστροφο. Με την έννοια αυτή το Ομοσπονδιακό Συνταγματικό Δικαστήριο διεύρυνε την αρχή αυτή θεωρώντας ότι η υπεροχή του κοινοτικού δικαίου εξαντλείται όταν θίγονται κρίσιμα «συνταγματικά μεγέθη» του κράτους, όπως η πολιτειακή ταυτότητα της Γερμανίας (προστασία του ομοσπονδιακού χαρακτήρα του κράτους). Με απόφαση της 12.10.1993 το Συνταγματικό Δικαστήριο θεώρησε ότι νομιμοποιείται να ελέγχει και να επανεκτιμά το παράγωγο κοινοτικό δίκαιο, όπως το θέτει ο κοινοτικός νομοθέτης και το ερμηνεύει το ΔΕΚ. Συνεπώς το Συνταγματικό Δικαστήριο θέτει όρια στην αρχή της υπεροχής βάσει μιας συναγόμενης από αυτό αρχής αλληλοθεωρήσεως που προκύπτει από την αρχή της ομοσπονδιακής πίστης, ιδιαίτερα όταν ο υπερέχων κανόνας θεσπίζεται με την αρχή της πλειοψηφίας. Απώτερο θεμέλιο της θεωρητικής

κατασκευής του Δικαστηρίου είναι η θέση ότι « το κοινοτικό δίκαιο είναι παράγωγο των κρατών μελών και μπορεί μόνο καταστεί υποχρεωτικό στο χώρο της γερμανικής κρατικής εξουσίας βάσει μιας γερμανικής απόφασης που να εφαρμόζει αυτό το δίκαιο»

Ε. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑ

Η Γερμανία λοιπόν, θα λέγαμε ότι παρουσίασε ομαλή μετάβαση στην ευρωπαϊκή πραγματικότητα καθώς το ίδιο το Σύνταγμά της στο άρθρο 24 προέβλεπε τη δυνατότητα ένταξής της σε ένα «σύστημα αμοιβαίας συλλογικής ασφάλειας». Μπόρεσε κατ' αυτόν τον τρόπο να δικαιολογήσει και συνταγματικά τους «περιορισμούς των κυριαρχικών δικαιωμάτων» εφόσον βεβαίως αυτοί «εγκαθιδρύουν και εγγυώνται ένα διαρκές ειρηνικό καθεστώς στην Ευρώπη και μεταξύ των λαών του κόσμου». Παρόλ' αυτά όμως, η Γερμανία θεώρησε ότι η Συνταγματική θεμελίωση του άρθρου 24 δεν θα μπορούσε να δικαιολογήσει και τα δραστηκότερα βήματα προς την ευρωπαϊκή ολοκλήρωση που πραγματοποιήθηκαν με τη Συνθήκη του Μάαστριχτ. Είναι εξάλλου γεγονός ότι τα θέματα που εισήχθησαν με την εν λόγω συνθήκη διέφευγαν από την αντίληψη της Ευρώπης ως ενός «συστήματος αμοιβαίας συλλογικής ασφάλειας» και προχωρούσαν στη θέσπιση ενός συστήματος *sui-generis*, με πολλά στοιχεία ομοσπονδιακού κράτους. Έτσι προτίμησε να προχωρήσει σε αναθεώρηση του Συντάγματος της παρά να στηριχθεί στις ήδη υπάρχουσες διατάξεις του Γερμανικού Συντάγματος. Στο νέο λοιπόν άρθρο 23, το Γερμανικό Σύνταγμα αφενός έθεσε αυστηρότερους όρους για τη θέσπιση ρυθμίσεων που αποβλέπουν στη θεμελίωση της Ευρωπαϊκής Ένωσης, αφετέρου ενίσχυσε τον έλεγχο της νομοθετικής εξουσίας στην Κυβέρνηση όσον αφορά τα ζητήματα της Ευρωπαϊκής Ένωσης και τέλος εισήγαγε νέα άρθρα τα οποία να συμβαδίζουν με τις ρυθμίσεις που εισήχθησαν με τη Συνθήκη του Μάαστριχτ. Συνεπώς, η ευρεία και ριζική αναθεώρηση που προηγήθηκε της επικύρωσης της Συνθήκης του Μάαστριχτ, είναι και η εξήγηση για το ότι η Γερμανία προέβη στην επικύρωση της Συνθήκης του Άμσταρνταμ χωρίς να τεθούν συνταγματικές αμφισβητήσεις ή αμφίβολες ερμηνευτικές προσεγγίσεις του Γερμανικού Συντάγματος.

Από το σύνολο βέβαια των συνταγματικών διατάξεων που θεμελιώνουν την ευρωπαϊκή πορεία της Γερμανίας, διαπιστώνεται μια κριτική διάθεση απέναντι την ευρωπαϊκή ενοποίηση, μία αποδοχή της υπό όρους. Αναζητείται εξασφάλιση ότι η εκχώρηση των κυριαρχικών δικαιωμάτων δε θα επιφέρει δυσμενή αλλοίωση του περιεχομένου των προστατευόμενων και ρυθμιζόμενων από το Θεμελιώδη Νόμο πεδίων. Αυτό προκύπτει και από τη διακύμανση της νομολογίας του Ομοσπονδιακού Συνταγματικού Δικαστηρίου. Μέσω αυτής τέθηκαν περιορισμοί στην άρχη της υπεροχής του κοινοτικού δικαίου εντός της γερμανικής έννομης τάξης όσον αφορά την προστασία των θεμελιωδών ατομικών δικαιωμάτων για όσο διάστημα δε διασφαλιζόταν η προστασία τους σε κοινοτικό επίπεδο, ενώ αργότερα τέθηκαν περιορισμοί όσον αφορά άλλες συνταγματικές δεσμεύσεις της Γερμανίας.

Το πρόβλημα της συνταγματικής θεμελίωσης και δικαιολόγησης του ευρωπαϊκού φαινομένου απασχόλησε τη νομοθεσία, νομολογία και θεωρία σε όλα τα κράτη μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης και είχε σα συνέπεια την αναθεώρηση πολλών συνταγματικών κειμένων (όπως του Γερμανικού) και τη διατύπωση πολλών θεωριών προκειμένου να δικαιολογηθεί η συμμετοχή των κρατών στο νέο αυτό υπερεθνικό ιδιότυπο θεσμό. Σήμερα, με τα βλέμματα στραμμένα προς την υιοθέτηση του Ευρωπαϊκού Συντάγματος και καθώς η πορεία προς την Ευρωπαϊκή ολοκλήρωση φαίνεται να φθάνει στο τέλος της, γεννάται το θεμελιώδες ερώτημα: Κατά πόσο

τελικά είμαστε έτοιμοι ή ικανοποιημένοι από τις συνέπειες του τέλους της εθνικής μας κυριαρχίας και αυτοτέλειας;

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ:

A. Συγγράμματα

ν Ευ. Βενιζέλος, Η προοπτική του Ευρωπαϊκού Συντάγματος, Εκδόσεις Αντ. Σάκκουλα 2003.

ν Π.Δ. Δαγτόγλου, «ευρωπαϊκό κοινοτικό δίκαιο Ι» β' έκδοση αναθεωρημένη και συμπληρωμένη Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα 1985.

ν Τζ. Ηλιοπούλου-Στράγγα, Ελληνικό συνταγματικό δίκαιο και Ευρωπαϊκή Ενοποίηση, Εκδόσεις Αντ. Σάκκουλα 1996

ν Κ.Μαυρίας – Α. Παντελής, Συνταγματικά Κείμενα Ελληνικά και Ξένα, Γ' έκδοση, Εκδόσεις Αντ. Σάκκουλα, Αθήνα- Κομοτηνή 1996

ν Γ. Παπαδημητρίου, Η συνταγματοποίηση της Ευρωπαϊκής Ένωσης, Εκδόσεις Αντ. Σάκκουλα 2003

ν Ν.Σκανδάμης, Ευρωπαϊκό Δίκαιο Θεσμοί και Έννομες Τάξεις της Ευρωπαϊκής Ένωσης, Γ' έκδοση, Εκδόσεις Αντ. Σάκκουλα, Αθήνα- Κομοτηνή 1997

B. Άρθρα

ν Θ. Δ. Αντωνίου, Η νέα θέση του γερμανικού Ομοσπονδιακού Συνταγματικού Δικαστηρίου απέναντι στο παράγωγο δίκαιο

ν Α. Καλογερόπουλος, Η αρχή της υπεροχής του ευρωπαϊκού κοινοτικού δικαίου έναντι του δικαίου των κρατών μελών, ΤοΣ 1/1980 σελ. 1επ.

ν Τζ. Ηλιοπούλου – Στράγγα, Οι σχέσεις της ελληνικής με την ευρωπαϊκή έννομη τάξη(Με αφορμή την πρόταση αναθεώρησης των σχετικών συνταγματικών διατάξεων), ΤοΣ 6/2000 σελ. 1093επ.

Γ. Πρακτικά συνεδρίων

ν Πρακτικά συνεδρίου που πραγματοποίησε το Ελληνικό Κέντρο Ευρωπαϊκών Μελετών στις 22-4-2002 στο Ζάππειο Μέγαρο με θέμα «Ευρωπαϊκό Σύνταγμα : Ρόλος, σημασία, περιεχόμενο.»

ν Πρακτικά συνεδρίου της 28/29-10-2001 με θέμα «Η πορεία προς το Ευρωπαϊκό Σύνταγμα : Σκέψεις, τάσεις, προοπτικές.»

Δ. Διαδικτυακοί τόποι

ν www.europa.eu.int